

אביגיל יעקבסון ומשה נאור

בני הארץ והמזרח: יהודים וערבים בתקופת המנדט הבריטי

ירושלים: י"ל מאגנס, 2021, 276 עמ'

ספרם של אביגיל יעקבסון ומשה נאור, בני הארץ והמזרח: יהודים וערבים בתקופת המנדט הבריטי, עוסק בשאלת היחסים בין יהודים לערבים בארץ ישראל/פלסטין כפי שזו נתפסה, נחוותה ונדונה על ידי ספרדים ומזרחים תושבי הארץ. בכך מפנים המחברים זרקור להיבט בלתי מוכר של סוגיה מרכזית בהיסטוריה ובהיסטוריוגרפיה של היישוב היהודי והלאומיות היהודית בתקופת המנדט.¹ סוגיית יחסי הערבים והיהודים נדונה עד כה בראש ובראשונה כקונפליקט לאומי, ובעיקר כקונפליקט אלים, שעוצב ונוהל בידי הנהגת היישוב הציוני והנהגת התנועה הלאומית הפלסטינית. למרות שנים רבות של מחקר וכתובה בנושא זה, מצליחים יעקבסון ונאור לספר סיפור חדש, להעלות שאלות שלא נשאלו עד כה ולהעמיד במרכז הדיון זירות חיים שלא זכו לתשומת הלב הראויה. יותר מכול, הם מצליחים להציג בפנינו ציבור שלא זכה להארה ואישים מרתקים שכמעט לא נכללו בסיפור ובסיפור ההיסטורי.

פנייתם של המחברים לבחינת עמדותיהם של ספרדים ומזרחים בארץ ישראל, זהותם ואורחות חייהם מצליחה לאתגר את הידע המקובל, להציג פסיפס חברתי, תרבותי ואידאולוגי עשיר ומורכב. בחינת העמדות והפעולות של הציבור הספרדי והמזרחי בארץ ישראל משתלבת בכמה מגמות חשובות בהיסטוריוגרפיה של התקופה. אחת מהן היא השמעת קולות חדשים, מושתקים או מודרים או קולותיהם של פרטים וציבורים שלא זכו לעורר עניין, שלכאורה לא היה מה ללמוד מהם ומה להבין בעזרתם. מגמה מחקרית זו קיימת זה כמה עשורים, וההתבוננות בספרדים ובמזרחים בהקשר של שאלת היחסים בין יהודים לערבים-פלסטינים בתקופת המנדט היא צעד נוסף חשוב בכיוון זה.

מגמה שנייה היא ערעור על מודל החברה הדואלית, ובמילים אחרות, חיפוש אחר נקודות מפגש והיזון הדדי בין יהודים לערבים בארץ ישראל/פלסטין, כאתגור של המודל ההיסטוריוגרפי הרואה בשני הציבורים קהילות נפרדות, שונות במכלול מאפייניהם, שואפות להיבדל, ובמקרים רבים — מתנגשות האחת באחרת. גם מגמה זו של חיפוש אחר נקודות מפגש מסתמנת בכיורר בעשורים האחרונים, ויעקבסון ונאור תרמו לדיון זה תרומה חשובה.

בני הארץ והמזרח בנוי מחמישה פרקים המשלימים זה את זה ומאירים — כל אחד מזווית שונה — את סוגיית יחסם של ספרדים ומזרחים לערבים וליחסים עימם. שלושת הפרקים הראשונים עוסקים בעיקר באנשי ציבור ואנשי רוח, ובמיוחד בעמדותיהם ובפעילותם של בני הדור הצעיר. הפרקים עוסקים בין היתר בהקמת ארגונים עדתיים

1 בסקירה קצרה זו אני מאמצת את המינוחים שהמחברים השתמשו בהם והסבירו בספרם: ספרדים, מזרחים וארץ ישראל.

נפרדים, בפעילות בתוך מוסדות וארגונים כללי-יישוביים וסקטוריאליים ובפעילות חברתית ופוליטית לצד יצירה תרבותית וחינוכית והתקרבות באמצעות השפה המשותפת, הערבית. שני הפרקים האחרונים, המכוונים לחיי היום יום, עוסקים בקבוצות ספרדים פריפריאליות מבחינה גאוגרפית וסוציו-כלכלית, ובעיקר במזרחים שבהן. הפרקים דנים בקרבה חברתית וגאוגרפית של מזרחים וערבים בשכונות מעורבות, במקרים רבים בשולי ערים מעורבות. מדובר ביחסי שכנות שלעיתים גברו על ההקשר הרחב יותר של היבדלות וקונפליקט ויצרו דינמיקה של מגעים ושותפות. עם זאת, לעיתים דווקא הקרבה החברתית, הגאוגרפית והתרבותית הביאה להתחדדות המתח ולהתנגשויות אלימות.

על פי יעקבסון ונאור, בקרב הספרדים והמזרחים רווחה העמדה כי הם, ורק הם, יכולים וצריכים לשמש גשר – להיות המתווכים בין הציונים האירופאים שהגיעו להתיישב בארץ ישראל, לבין הערבים, תושבי המקום. לדידם, הם "בני הארץ" כמו הערבים, גם אם רובם הגיעו במאה ה-19 ולא הרבה קודם לכן. טיעון זה הוסבר והוצדק על ידי הפעילים במושגי עבר משותף של היהודים בני המזרח והערבים, בקרבה גאוגרפית, ומעל לכול בשותפות תרבותית, בשפה משותפת ובמרכיבי זהות משותפים. דמיון ושותפות אלו היו גם מנת חלקם של אנשי ה"שכבות הדלות" ולא רק של אנשי הרוח והמשכילים, כפי שכתב יוסף יואל ריבלין בהד המזרח – "הפועל היהודי המזרחי דומה יחסית הרבה באורחות חייו לעובד הערבי בארץ וכן כל השכבה הדלה בשני העמים. קרובים הם אלה לאלה לא רק בשפתם, לאו דוקא המלולית, אלא בשפת נפשם".² נוסף כי בין הדמויות הרבות והמרתקות שיעקבסון ונאור מציגים יש גם אישי ציבור אשכנזים שנולדו בירושלים למשפחות אשר הגיעו לארץ ממזרח אירופה בתחילת המאה ה-19 או במחציתה, וראו עצמם "מקומיים", "בני הארץ".

התיווך והגישור באו לידי ביטוי בארגונים שהוקמו על ידי בני הדור הצעיר, אשר חיפשו דרך לפעילות בתנועה הלאומית היהודית-ציונית, לדוגמה הסתדרות חלוצי המזרח, שבראשה עמד דוד אבישר. ארגונים אלו הציעו דרך ייחודית שתמחיש את נאמנותם ללאומיות הציונית, אך ללא ביטול מטענם הזהותי, התרבותי, החברתי והגאוגרפי הייחודי – ההיברידי – שבאמצעותו יגבשו את תרומתם. לצד הקמתם של ארגונים נבדלים והוצאת כתבי עת נפרדים כגון הד המזרח, היו שפעלו במוסדות הלאומיים והסקטוריאליים. כך, לדוגמה, אליהו ששון בהנהלת הסוכנות היהודית ואליהו אגסי בהסתדרות העובדים. על אלה ועל רבים אחרים, חלקם מוכרים וחלקם פחות, כתבים יעקבסון ונאור על בסיס מגוון רחב של מקורות ראשוניים, כתבי עת, ארכיונים וספרי זיכרונות.

אחת התרומות החשובות של הספר היא הצגת השילוב של הפוליטי והתרבותי, קרי ההתעקשות של ספרדים ומזרחים על נאמנות לציונות כלאומיות יהודית נפרדת, ולצידה מחויבות עמוקה לחיים משותפים של יהודים וערבים, המושתתים בעיקר על תרבות משותפת. חיבור זה מקרב אותנו למודל אחר של ציונות, שאומנם לא אומץ כדרך המלך, אך עבור חלק מבני הקהילות של יהודי המזרח התיכון וצפון אפריקה

2 יוסף ריבלין, "יהודים וערבים", הד המזרח, 6 בנובמבר 1942; מצוטט אצל יעקבסון ונאור, עמ' 142.

הציע דרך חיים ואפשרות להביע מרכיבי זהות. מודל זה התקבל בספקנות על ידי ההנהגה הציונית הדומיננטית וההנהגה הפלסטינית כאחת. בהנהגה הציונית היו שהטילו ספק בנאמנות הציונית של הפעילים הספרדים והמזרחים, למרות התפקידים החשובים שמילאו כמה מהם. אולם מהותית עוד יותר הייתה העמדה של ההנהגה הפלסטינית, כפי שהוצגה על ידי המחברים. אומנם זו הייתה מוכנה במקרים מסוימים להושיט יד לאישים ספרדים ומזרחים, אולם אך ורק מתוך שכנוע כי אלה שוללים מכול וכול את הציונות, דרישה שנדחתה לחלוטין על ידי אותם אישים (עמ' 23-27). נראה אם כן כי הייתה סתירה עמוקה בין עמדותיהם של דוברי הספרדים והמזרחים לבין אלה של ההנהגה הפלסטינית, סתירה אשר הייתה שמה לאל ניסיונות תיווך וגישור, לו היו כאלה.

לסיום, הספר בני הארץ והמזרח הוא ספר עשיר ומרתק. הוא מעלה טיעונים ותובנות אשר רק את חלקם יכולתי להציג בסקירה קצרה זו, וחושף את הקוראים לדרך חשיבה שונה מזו המקובלת. כותרתו של הפרק הראשון היא "הדרך שלא נבחרה", אך להערכתי אין המחברים טוענים כי הייתה דרך אחרת שהיה אפשר לממש; אין דרך שיכלה לצייר עתיד אחר ביחסים שבין יהודים לערבים מלבד זו רוויית הקונפליקטים וההתנגשויות המוכרת לנו. יעקבסון ונאור משאירים לקוראים את ההתחבטות והספק אם אבדה הזדמנות לדרך חלופית, או שמא זו כלל לא עמדה על הפרק לנוכח הסתירה העמוקה בין השאיפות הלאומיות של שני הצדדים. המחברים מציגים סוג של "ציונות מזרחית", לאומיות יהודית תוך שותפות וכבוד לאוכלוסייה הערבית, מפי אלה שדגלו בה ופעלו למענה. בכך הספר מאתגר את המוכר לנו ואת המובן מאליו, הן ביחס לעבר הן ביחס להווה.

דבורה ברנשטיין, אוניברסיטת חיפה